

Ольга КОЛОМІЙЧУК

ТИПОЛОГІЯ І ФУНКЦІЇ ЕПІГРАФІВ У ПРОЗІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

У статті проаналізовано типологію й функції епіграфів у творах Валер'яна Підмогильного. Об'єктом дослідження стали оповідання й новели «Проблема хліба», «Військовий літун», «Сонце сходить», романи «Місто», «Невеличка драма». Уперше зроблено спробу системно проаналізувати епіграфи у прозі Валер'яна Підмогильного. Показано глибинний зв'язок письменника із національною художньою традицією, а також суспільною думкою й літературним процесом доби.

Ключові слова: *епіграф, епіграфовані твори, типологія, функції, цитування, авторська позиція, Валер'ян Підмогильний.*

Постановка проблеми. В літературознавстві епіграфи традиційно вивчаються з огляду на їх джерела, способи вираження авторського ставлення і взаємодії з художньою структурою твору. Зокрема, джерелами епіграфів можуть бути літературні, фольклорні, наукові, релігійні твори, довідкові видання, офіційні документи, листи й щоденники. Особливу групу складають епіграфи, створені самим автором. Вибір джерела цитування характеризує письменника, його духовний світ, інтереси, естетичні смаки, підпорядкований його творчим завданням. Письменник вибирає цитату з того чи іншого твору не випадково: у такий спосіб він визначає сприйняття свого твору крізь призму вже існуючого, порівнюючи або зіштовхуючи різні погляди на зображуване. Епіграфи дозволяють

автору висловити художню ідею (точку зору або оцінку) під прикриттям певної маски, за принципом «від іншої особи». При цьому важливо, щоб епіграф позиціонувався як фрагмент певного авторитетного «першоджерела» й мав конкретне посилання.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням творчості В. Підмогильного займалася ціла низка дослідників, зокрема В. Аблицов [1], Н. Бернадська [2], Н. Бондар [3], О.Капленко [4], О. Ковальчук [5], Л. Коломієць [6], В. Колп [7], Х. Костенко [8], Г.Костюк [9], Ю. Лавріненко [10] та ін. Однак, пропонуючи важливі зауваги й рефлексії щодо оцінки його доробку, вказані літературознавці все ж недостатньо приділяють увагу вивченню епіграфів у творчості митця.

Мета статті – дослідити типологічні характеристики й функції епіграфів у творах Валер'яна Підмогильного «Проблема хліба», «Військовий літун», «Сонце сходить», «Місто», «Невеличка драма».

Виклад основного матеріалу. Проза Валер'яна Підмогильного – цікавий феномен в історії української літератури ХХ століття. Прозаїк-інтелектуал був вихований на кращих зразках національної та європейської літературної спадщини, Ключем до розкодування його творів слугують дібрані письменником епіграфи. Мотто В. Підмогильний підбирав до творів різних жанрів – до оповідань, новел і романів. Письменник застосовує лише «загальні епіграфи», що стосувалися літературного твору в цілому. Більшість епіграфів лаконічні, складаються з одного чи кількох речень, подані українською мовою. З погляду автентичності відтворення “чужого слова” відзначимо, що переважають точні цитати, лише зрідка поет трансформує текст першоджерел. Можна вказати кілька основних джерел, з яких В. Підмогильний брав епіграфи, серед них – Святе Письмо, художня література, філософські праці.

Темою оповідання В. Підмогильного «Проблема хліба» є голод на півдні України. Написане воно у формі щоденника студента, який голодує. Текст твору випереджають два епіграфи. Перший: «Гарний письменник користується не тільки з власних думок, але й із думок своїх добрих знайомих»

(Ніцше) [11, с. 54]. Другий: «Хто має вуха слухати, хай чує» (цитата із Святого Письма) [11, с. 54]. У першому епіграфі В. Підмогильний наводить висловлювання німецького мислителя. Вплив, що його справив Фрідріх Ніцше на культурний клімат ХХ століття, важко переоцінити. Йдеться про новий спосіб філософування, що має своїм підґрунтям життя й біль філософа, буття-в-істині, що виростає з єдності життя й філософії, існування та думки. У цьому оповіданні епіграф легітимізує право письменника користуватися як власними життєвими спостереженнями, так і досвідом оточуючих людей. Адже важливішим є те, що він хоче сказати, які істини хоче відкрити читачеві, аніж те, звідки він черпав матеріал для своєї творчості. Другий епіграф пов'язаний із Біблійною притчею про сівача, в якій Христос показує людську мінливість. Сівач, який кидає зерно в землю, ототожнюється з Богом-Творцем, котрий турбується про отримання плодів своєї діяльності, Ісус Христос уподібнює людську душу з різноманітними видами ґрунту, на який падає це зерно. Сенс притчі становить заклик Спасителя до обробітку духовної ниви, до уважного, дбайливого догляду за дорогоцінним «насінням» – словом, яке промовляє Бог. В. Підмогильний розуміє, що його оповідання, висловлені ним ідеї сприймуть не всі читачі, однак сподівається на розуміння, на те, що його твір нашттовхне читачів на роздуми над важливими проблемами людського буття. Обидва епіграфи об'єднані спільною думкою: треба слухати й чути, аби почуте стало поживою для міркування й далі – пошттовхом до відповідних справ. Письменник зосереджує увагу читачів на тому, що в одній і тій же ситуації різні люди по-різному розкривають свій внутрішній потенціал. Особливо це помітно тоді, коли людина опиняється на межі життя й смерті, коли голод стає випробуванням на міцність духу, на готовність залишатися людиною за будь-яких умов.

Епіграфом до оповідання В. Підмогильного «Військовий літун» стали рядки із поеми І. Франка «Мойсей»: «І підуть вони в безвість віків, / Повні суму і жаху, / Простувать в ході духові шлях / І вмирати на шляху» [11, с. 105]. Оповідання В. Підмогильного і поема Франка близькі тематично

(адже обидва письменники рефлексують про український народ, його минуле й майбутнє, історичне призначення і місце серед інших народів) й ідейно (обоє глибоко переконані, що, попри тяжкі поневіряння, український народ матиме щасливе майбутнє). Але кожен із письменників по-різному розкриває цю думку. Цитата з поеми «Мойсей» допомагає донести читачеві і натяк на циклічність боротьби народу, й упевненість у неминучості цієї боротьби, і гімн героям “сили духа”. Тому В. Підмогильний взяв саме ці рядки як «девіз» до свого твору.

Епіграфом до новели В. Підмогильного «Сонце сходить» стали рядки з поезії Майка Йогансена: «Іду поважний і мрію про щось... / Про поділ земельної ренти. / А навколо грають, пустують дурні весновії / І сміються з мене, інтелігента» [11, с. 176]. У творі йдеться про головного героя – інтелігента, який карається провиною за колишнє сите життя і який веде відчайдушну, до трагічності, зовні приховану боротьбу за нове розуміння й сприйняття світу. Тогочасна критика в оцінці новели Підмогильного була безкомпромісна: відтворення колізій між окремою особистістю й оточенням, у її розумінні, – це не що інше, як «специфічно-інтелігентська література». А інтелігент, за подібними мірками, – це той, кого роз’їдають песимізм та скептицизм, яким не місце в пролетарському мистецтві. Складний, суперечливий процес пристосування героя до зміни життєвих вимог і обставин трактувався як «трагедія непотрібної трагічності», котра відверто дивує своєю дріб’язковістю. Але те, над чим іронізувала критика, В. Підмогильний трактує як серйозну психологічну проблему. Він уже тоді, у середині 20-х рр. ХХ ст. помічав, що в письменстві заохочується нова, спрощена «методологія», нав’язується розуміння літератури як ілюстратора соціально-політичних та економічних доктрин, а природне для літератури апелювання до морально-психологічної природи людини зневажливо оголошувалося «інтелігентщиною», попутництвом, рецидивами буржуазної культури.

В. Підмогильний і М. Йогансен (майже однолітки з різницею в декілька років) були схожі у своїх поглядах, обидва стали жертвами сталінського терору. Епіграф у цьому творі

вказує на специфіку головного героя – інтелігентної людини, якій доволі складно вписатися в тогочасну політичну систему. Також він акцентує увагу на актуальних проблемах збереження національної свідомості, культури й справжнього народолюбства.

До роману «Місто» В. Підмогильний дібрав два епіграфи, які вступають між собою в діалогічні взаємини. Перший: «Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина – людина їсть і п'є; як тварина – вона множитья і як тварина – викидає; як янгол – вона має розум, як янгол – ходить просто і як янгол – священною мовою розмовляє. Талмуд. Трактат Авот» [12, с. 7]. Другий: «Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло? А. Франс. „Таїс”» [12, с. 7]. Афористичні висловлювання єврейських мудреців ніби спонукають до роздумів – і героя твору, і читачів. Другий епіграф – у формі риторичного запитання – апелює до майбутнього читача й спонукає його до роздумів, пошуків відповіді, яка має сформуватися після прочитання твору. Соломія Павличко з цього приводу зазначала: «Валер'ян Підмогильний зробив тіло головним героєм “Міста” й висунув ідею двоїстості людини, яка складається з ангельського і тваринного начал. Герої Підмогильного страждають від роздвоєності між душею (розумом, інтелектуальною сферою) і тілом, статевим потягом. Гармонія між цими двома сферами дається важко. По суті вона, на думку автора, неможлива» [4, с.80]. Назагал, цитати із священних книг допомагають увиразнити авторську позицію, посилюють пафосне звучання творів В. Підмогильного, наснажуючи їх гнівом викривальних інвектив, загострюють драматизм.

Серед найоригінальніших інтелектуальних романів зазначеної доби – роман В. Підмогильного «Невеличка драма», в якому переконливо, психологічно достовірно, по-мистецьки довершено розкривається філософія буття жінки. Художній текст випереджають два епіграфи: перший – «із дуже сентиментального роману» (трансформована строфа із поезії К. Білиловського): «В чарах кохання моє дівування, / вільною пташкою хотіла б прожити, – / вільне кохання і вільне об-

рання, / серденьку воля, як хоче любить...»[11, с. 305]; другий – «із дуже гарного роману» (цитата з «Майстра корабля» Ю. Яновського): «...Прийде час, коли ця жінка буде відчувати себе дівчиною, звичність і знання любовних утіх залишаться в ній, як згадка про давно читану, недозволену книгу. Вона відродиться для нового життя» [11, с. 305]. Обидва епіграфи ніби натякають на релевантний мотив роману – любовну історію, яка закінчиться нещасливо, але, незважаючи на ланцюг невдач і розчарувань, людина як особистість цілісна, сильна, духовна, повинна ніби народитись вдруге, збагатившись новим досвідом у пізнанні людей і світу. Обидва епіграфи виконують функцію антиципації – розкривають читачеві певні сюжетні колізії, натякають на те, що центральною у творі є тема коханням й головній героїні доведеться пережити і біль, і випробування, однак у фіналі вона відродиться до нового життя.

Висновки. Епіграфи у творах Валер'яна Підмогильного відзначаються поліфункціональністю. Вони виконують концептуальну функцію (передачі ідейно-тематичного змісту), ліричну (розкриття почуттів автора, його ставлення до написаного), емоційну (налаштування читача на певну емоційну тональність), орнаментальну (привнесення до твору додаткової естетичної інформації), контактну (зв'язку двох творів та їх авторів у контексті загальнолюдської культури).

Summary. Kolomiychuk O. Typology and function of epigraphs in the works of Valeryan Pidmogylny. The article analyzes peculiarities of the typology and function of epigraphs in the works of Valeryan Pidmogylny. The object of the study were stories and short stories «The Problem of Bread», «Military Liton», «The Sun Comes Down, novels» «The City», «A Little Drama». For the first time, an attempt was made to systematize typological characteristics, analysis of epigraphs in prose by Valeryan Pidmogylny. It is shown the deep connection of the writer with the national artistic tradition, as well as the social thought and literary life of the time.

Key words: epigraph, epigraphy works, typology, function, Valeryan Pidmogylny, citation, author's position.

Список використаної літератури

1. Абліцов В. Полемічні есе, присвячені філологічним підсумкам 20 століття (В. Підмогильний) / В. Абліцов // Молодь України. – 1996. – №2. – С. 35-39.
2. Бернадська Н. Романи В. Підмогильного: традиції і новаторські пошуки / Н. Бернадська // Українська мова та література. – 2004. – №48. – С. 20-24.
3. Бондар Н. Валер'ян Підмогильний / Н. Бондар // Українська мова та література. – 1997. – №13. – С. 2-5.
4. Капленко О. Урбаністичні уявлення В. Підмогильного у світлі шпенглеровської концепції / О. Капленко // Слово і Час. – 2002. – №8. – С. 79-83.
5. Ковальчук О. «Мистецтво жити» як альтернативна стратегія буття («Невеличка драма» В. Підмогильного) / О. Ковальчук // Дивослово. – 2004. – №2. – С. 51-54.
6. Коломієць Л. «Божевільні» образи з «божевільними» вчинками: проблема репресивного суспільства у творчості В. Підмогильного / Л. Коломієць // Літературна Україна. – 1996. – №2. – С. 17-21.
7. Колп В. Мала проза Валер'яна Підмогильного (риси екзистенціалізму) / В. Колп // Слово і Час. – 1999. – №2. – С. 47-52.
8. Костенко Х. Портрет у малій прозі В. Підмогильного: екзистенційний ракурс / Х. Костенко // Українська мова та література. – 2000. – №37. – С. 10-11.
9. Костюк Г. Валер'ян Підмогильний (1901-1937) / Г. Костюк // Українське слово. – К., 1994. – Вип.2. – С. 307-317.
10. Лавріненко Ю. Валеріан Підмогильний / Ю. Лавріненко // Дивослово. – 2001. – №2. – С. 9-11.
11. Підмогильний В. Третя революція: оповідання, повісті, роман. / В. Підмогильний; [передм., упоряд. С. Луцій]. – К. : Український письменник, 2012. – 520 с.
12. Підмогильний В. Місто : Роман / В. Підмогильний; [післямова, біографічна та бібліографічна довідки Г. Костюка]; Укр. вільна акад. наук у США, Наук. тов-во ім. Шевченка в Америці. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1954. – 298с.

Одержано редакцією – 04.09.17

Прийнято до публікації – 28.09.17